

Izvještaj:

**ISTRAŽIVANJE O ZELENOJ EKONOMIJI I
ZELENIM POSLOVIMA**

Podgorica, jul 2017. godine

Naslov: Izvještaj: ISTRAŽIVANJE O ZELENOJ EKONOMIJI I ZELENIM POSLOVIMA

Autori: Unija poslodavaca Crne Gore (UPCG) i E3 Consulting doo

Izdavač: Unija poslodavaca Crne Gore (UPCG)

Cetinjski put 36 81 000 Podgorica, Crna Gora

T: +382 20 209 250

F: +382 20 209 251

E: office@poslodavci.org

W: www.poslodavci.org

Za izdavača: Suzana Radulović

Mjesto i datum publikovanja: Podgorica, avgust 2017.

International
Labour
Office

Ova publikacija je objavljena uz (finansijsku) podršku Međunarodne organizacije rada. Odgovornost za mišljenja izražena u ovom izvještaju je isključivo na autoru. Međunarodna organizacija rada (ILO) ne preuzima odgovornost za ispravnost, tačnost ili pouzdanost bilo koje informacije ili mišljenja izraženih u ovom izvještaju.

SADRŽAJ

I	DESK ANALIZA	5
1.	UVOD	5
2.	INSTITUCIONALNI OKVIR	8
3.	STRATEŠKI OKVIR	8
4.	PRIORITETNE OBLASTI RAZVOJA	9
5.	POTENCIJALI ZA OTVARANJE NOVIH RADNIH MJESTA	12
6.	CIRKULARNA EKONOMIJA	12
II	KVANTITATIVNA ANALIZA	13
	ZAKLJUČCI I PREPORUKE	27

LISTA TABELA I GRAFIKA

Grafik 1:	Alokacija uzorka po opštinama	10
Grafik 2:	Alokacija uzorka po djelatnostima	10
Grafik 3:	Vrsta preduzeća	11
Grafik 4:	Broj zaposlenih u preduzećima	11
Grafik 5:	Period poslovanja preduzeća	11
Grafik 6:	Osnovno prodajno tržište	11
Grafik 7:	Članstvo u Uniji Poslodavaca Crne Gore	12
Grafik 8:	Članstvo u drugim biznis asocijacijama	12
Grafik 9:	Definisane politike preduzeća po oblastima	12
Grafik 10:	Osoba zadužena za bezbjednost na radu	12
Grafik 11:	Osoba zadužena za zaštitu životne sredine i uštedu energije	13
Grafik 12:	Nacionalni standard u poslovanju	13
Grafik 13:	Nacionalni ili međunarodni standard u oblasti održivog razvoja	13
Grafik 14:	Da li proizvodite/pružate zelene proizvode/usluge	14
Grafik 15:	Mogućnosti za rast zelenih proizvoda/usluga	14
Grafik 16:	Mogućnosti za plasiranje zelenih proizvoda/usluga	15
Grafik 17:	Upoznatost sa zahtjevima sertifikacije	15
Grafik 18:	Razmatranje uvođenja definisanih mjera	15
Grafik 19:	Procenat troškova el. energije ukupnom godišnjem obrtu u 2016.	16
Grafik 20:	Prosječni mjesečni račun za električnu energiju u 2016. godini	16
Grafik 21:	Uvođenje mjera u cilju smanjenja troškova utrošene struje	17
Grafik 22:	Mehanizam komunikacije zaposlenih za zelene poslove	17
Grafik 23:	Kompanije/osobe/institucije za dobijanje informacija o zelenoj tehnologiji	17
Grafik 24:	Uticaj promjena prilikom implementacija zelenih poslova	18
Grafik 25:	Nedostatak kvalifikovanih radnika u zelenim poslovima	19
Grafik 26:	Interesovanje da UPCG kontaktira preduzeće potreba za treningom i usklađivanja sa zelenim poslovima	20
Grafik 27:	Interesovanje za učešće na programima obuke u skladu sa standardima zelenih poslova	20
Tabela 1:	Da li je regulatorni okvir kreiran tako da stimuliše investicije	14
Tabela 2:	Da li postoje određene finansijske inicijative za Vaš sektor	14
Tabela 3:	Potreba preduzeća mjerama uštede	15
Tabela 4:	Razlozi neuvođenja definisanih mjera u preduzeće (%)	16
Tabela 5:	Koji su najveće koristi koje očekujete prilikom implementacije inicijativa zelenih poslova (%)	17
Tabela 6:	Slaganje odnosno neslaganje preduzeća sa navedenim izjavama	18

I – DESK ANALIZA

UVOD

Značajni prirodni potencijali i svijest o obavezi njihovog očuvanja bili su izvori i pokretači donošenja Deklaracije o Crnoj Gori kao ekološkoj državi. Skupština Republike Crne Gore ovom je Deklaracijom (1991) definisala strateško opredjeljenje da se dalji razvoj Crne Gore odvija u skladu sa principima i zahtjevima održivosti. Takvo opredjeljenje dalje je potvrđeno Ustavom iz 2007. godine, koji kaže da je Crna Gora „građanska, demokratska, ekološka i država socijalne pravde, zasnovana na vladavini prava”, i koji pravo na životnu sredinu i obavezu njenog očuvanja i unaprjeđenja ustanovljava kao ustavne norme. Potreba dalje operacionalizacije ovih odrednica dovela je do izrade niza strateškog dokumenta pravaca razvoja Crne Gore kao ekološke države. Koncept održivog razvoja zahtijeva balansiranje ekonomskih, socijalnih i ekoloških zahtjeva za dobrobit kako sadašnje, tako i budućih generacija. Da bi se osiguralo uključivanje zahtjeva održivosti u razvojne politike i njihovo sprovođenje u praksi, Crna Gora je pripremila i implementira Nacionalnu strategiju održivog razvoja do 2030. godine (NSOR CG). NSOR CG razmatra glavne izazove sa kojima se crnogorsko društvo suočava i formuliše viziju održivog razvoja.

Crna Gora je suočena sa brojnim izazovima koje treba prevazići kako bi se osigurao brži i uravnoteženiji ekonomski razvoj s jedne strane, odnosno kako bi se unaprijedila zaštita životne sredine s druge strane. Ekonomija je još uvijek u tranziciji ka tržišnim uslovima privređivanja. Ekološki, ekonomski i društveni aspekti razvoja Crne Gore posljednjih decenija ukazuju na to da potrebe budućih generacija mogu biti ugrožene ne samo kvalitativnom i kvantitativnom degradacijom prirodnih resursa, već i sve manjom raspoloživošću i drugih resursa (ljudski resurs kao pretpostavka razvoja i ekonomski kapital).

Razvojne putanje upotrebe prirodnih resursa, s jedne strane i ekonomske aktivnosti i društvenog blagostanja, s druge strane, međusobno divergiraju, i inverzno su postavljene u odnosu na rast pritisaka na životnu sredinu, tako što je: i) ekonomska aktivnost usmjerena na održivo korišćenje prirodnih resursa, uz smanjenje negativnih uticaja na prirodno okruženje, ii) omogućeno ozelenjavanje ekonomije primjenom obrazaca održive potrošnje i proizvodnje, resursno efikasne i cirkularne ekonomije.

Stoga, u Crnoj Gori se strateški afirmiše koncept održivog ekonomskog razvoja koji uključuje: zdravlje, obrazovanje, zdravu životnu sredinu i održivost prirodnih resursa, društveno odgovorno djelovanje, socijalnu inkluziju i dobro upravljanje, kao alternativa konceptu koji je isključivo zasnovan

na afirmisanju konkurentnosti ekonomskog ambijenta i ekonomskog rasta. Važno je zapamtiti da svaka zemlja mora da usvoji sopstveni pristup zelenoj ekonomiji u skladu sa onim što su njene razvojne perspektive i specifični uslovi. Zelena ekonomija nije zamjena za održivi razvoj već njegov sastavni dio.

Zato je u narednom predionu potrebno raditi upravo na operacionalizaciji navedenog strateškog opredjeljenja Crne Gore koja bazira svoj budući razvoj na principima održivog razvoja. To je prije svega potrebno uraditi kroz implementaciju Akcionog plana NSOR CG, koji se odnosi na dalji razvoj regulatornog i strateškog sektorskog okvira, dalji razvoj institucionalnog okvira, definisanje podsticajnih mjera za transfer ka zelenoj ekonomiji i zelenim poslovima, tehnička podrška u procesu tranzicije ka modelima zelene ekonomije i zelenih poslova, prezentacija najboljih primjera prakse, organizacija obuka sa ciljem usvajanja potrebnih znanja i usvajanja potrebnih vještina, kao i niz drugih aktivnosti u cilju operacionalizacije strateških ciljeva održivog razvoja Crne Gore.

Pojam 'zelene ekonomije' je različito definisan na međunarodnom nivou. Iako preovladavaju shvatanja da pojam zelene ekonomije država treba da odredi samostalno i prilagodi ga sopstvenoj stvarnosti, ima dosta pokušaja da se ovaj koncept jedinstveno definiše. Program za životnu sredinu Ujedinjenih Nacija (UNEP) definiše zelenu ekonomiju kao „ekonomiju koja dovodi do većeg blagostanja ljudi i socijalne pravde pri čemu se značajno smanjuju rizici po životnu sredinu i ekološke rijetkosti. To je ekonomija zasnovana na investicijama koje smanjuju emisiju gasova staklene bašte i zagađenje; poboljšavaju efikasnost u korišćenju energije i drugih resursa; sprečavaju gubitak biodiverziteta i usluga koje pružaju ekosistemi. Pojednostavljeno, zelenom ekonomijom se može smatrati ekonomska aktivnost koja se vrši uz niske emisije gasova staklene bašte, putem koje se resursi efikasno troše i koja je društveno inkluzivna. Zelena ekonomija je ona kod koje se rast dohotka i zaposlenosti stvara takvim investicijama koje smanjuju emisije gasova staklene bašte i/ili uvećavaju efikasnost ekosistema i održavaju biološku raznovrsnost.

Pod 'zelenim poslovima' podrazumijevaju se poslovi koji smanjuju potrošnju energije i sirovina, ograničavaju emisiju štetnih gasova, smanjuju otpad i zagađenje, štite i obnavljaju ekosisteme. Ovakvi poslovi se stvaraju širom svijeta, i veoma su raznoliki, zavisno od sektora i države u kojoj se obavljaju. Zaokret prema zelenoj ekonomiji djeluje i na radna mjesta, pri čemu nastaju nova zanimanja, neka će biti zamijenjena, neka će potpuno nestati, a neka će se transformisati i predefinirati.

Prilikom pripreme i realizacije istraživanja o zelenoj ekonomiji i zelenim poslovima, nevedene definicije zelene ekonomije i zelenih poslova su ko-

rišćene kao polazna osnova u aktivnostima izrade upitnika, kao i kod pripreme i definisanja uzorka. Upitnik je kreiran u skladu sa metodologijom Međunarodne Organizacije Rada (MOR) i sadržao je 41 pitanje podijeljeno u 5 sekcija. Istraživanje je sprovedeno na sjeveru Crne Gore na uzorku od 50 poslodavaca na teritorijama opština Berane, Bijelo Polje i Mojkovac. Ključni ciljevi istraživanja su bili dobijanje podataka o trenutnom stanju razvijenosti zelenih poslova i zelene ekonomije na teritoriji navedenih opština u okviru prioriternih oblasti poslovanja za razvoj zelenih poslova i zelene ekonomije (u skladu sa NSOR CG), prepoznavanje ključnih potreba u cilju podsticanja daljeg razvoja zelenih poslova i zelene ekonomije, prepoznavanje ključnih barijera u ovom procesu, zainteresovanosti samih preduzeća za razvoj zelenih poslova, prepoznavanje trenutnih kapaciteta preduzeća, itd. Ključni nalazi istraživanja su detaljno predstavljani u narednim poglavljima.

Mnoge zemlje, među kojima je i Crna Gora, prepoznale su usvajanje pristupa zelene ekonomije kao strategiju za budućnost. Crna Gora je među prvim državama regiona jugoistočne Evrope koja je uspostavila strateški i institucionalni okvir za održivi razvoj u skladu sa standardima razvijenih zemalja Evropske unije. Crna Gora je čvrsto opredijeljena da svoj ekonomski razvoj što više zasniva na principima zelene ekonomije.

Ustavom iz 2007. godine, Crna Gora se opredijelila za razvoj utemeljen na principima održivosti. Kao država koja je Ustavom definisana kao ekološka, Crna Gora preduzima mjere koje na nivou sektorskih politika treba da omogućе usklađivanje razvojnih potreba i prioriteta sa globalno prihvaćenim principima i načelima održivog razvoja. Ustavno opredjeljenje je pratio niz aktivnosti usmjerenih na izgradnju institucionalnog i strateškog okvira za održivi razvoj i razvoj zelene ekonomije.

2. INSTITUCIONALNI OKVIR

Crna Gora je prva u regionu 2020. godine osnovala Nacionalni savjet za održivi razvoj kao savjetodavno tijelo Vladi u oblasti održivog razvoja koje razmatra dugoročne nacionalne politike sa aspekta njihovog integrisanog pristupa i uvažavanja principa održivog razvoja. Savjetom je u periodu od 2002. godine predsjedavao Predsjednik Vlade, a od 2013. godine Predsjednik Države.

Od 2006-2011. godine funkcionisala je Kancelarija za održivi razvoj uspostavljena uz podršku Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) za pružanje administrativne i tehničke podrške radu Nacionalnog savjeta u okviru Generalnog sekretarijata Vlade. U junu 2011. godine Kancelarija za održivi razvoj integrisana je u Ministarstvo održivog razvoja i turizma, nastavljajući

da funkcioniše kao Odjeljenje za podršku Nacionalnom savjetu za održivi razvoj, odnosno od septembra 2015. godine kao Odjeljenje za održivi razvoj i integralno upravljanje obalnim područjem.

Ipak, na lokalnom nivou situacija je značajno drugačija. Od 23 lokalne samouprave u Crnoj Gori, samo četiri opštine – Podgorica, Danilovgrad, Bijelo Polje i Mojkovac u svom institucionalnom sistemu imaju organizacione cjeline - sekretarijate za uređenje i planiranje prostora i održivi razvoj sa zaduženjima za sprovođenje politike održivog razvoja.

U predstojećem periodu treba omogućiti jačanje kapaciteta na lokalnom nivou uspostavljanjem savjeta za održivi razvoj i usklađivanjem strateških planova razvoja opština sa principima razvoja zelene ekonomije i zelenih poslova, odnosno donošenjem krovnih lokalnih strateških dokumenata održivog razvoja s kojim se moraju uskladiti svi ostali pojedinačni planovi i programi.

3. STRATEŠKI OKVIR

Crna Gora je definisala veliki broj zvaničnih dokumenata koji postaju obavezujući za njen dalji održivi razvoj i to je onaj prvi značajan korak u dugotrajnom procesu.

Od ključnih dokumenata usvojena je „Nacionalna strategija održivog razvoja“ (do 2030. godine), Strategija upravljanja otpadom Crne Gore do 2030. godine, Nacionalna strategija biodiverziteta, Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2015-2020, Nacionalni akcioni plan za razvoj organske proizvodnje 2012-2017, Strategija ribarstva Crne Gore 2015-2020, Strategija razvoja šumarstva i drvoprerade 2014-2023, Strategija razvoja transporta 2008-2018, Strategija razvoja energetike do 2030, Strategija razvoja obnovljivih izvora energije do 2020, Akcioni planovi za energetske efikasnost, Strategija regionalnog razvoja 2014-2020, Industrijska politika do 2020, Strategija za održivi ekonomski razvoj Crne Gore kroz razvoj klastera 2012-2016, Strategija razvoja prerađivačke industrije 2014-2018, Razvoj sektora građevinarstva do 2020, Nacionalna stambena strategija do 2020. godine, Strategija razvoja turizma u Crnoj Gori do 2020. godine.

I pored definisanja razvojnih prioriteta u skladu sa principima zelene ekonomije kroz prikazani pregled strategija, u najvećem broju slučajeva nema stalnih koordinacionih struktura za praćenje sprovođenja strateških dokumenata, niti obezbijedenih izvora finansiranja za definisane aktivnosti. Strategije u privrednim sektorima prepoznaju zelenu ekonomiju i zelene poslove u okviru opštih ciljeva, ali ne uspijevaju do kraja razraditi mjere i obavezati na operacionalizaciju takvih pristupa na adekvatan način.

4. PRIORITETNE OBLASTI RAZVOJA

Na osnovu nedavno usvojene Nacionalne strategije održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine u sektore koji imaju najveći potencijal stvaranja novih zelenih poslova u Crnoj Gori spadaju:

- Poljoprivreda, šumarstvo i vodoprivreda;
- Prerađivačka industrija;
- Proizvodnja električne energije, gasa i vode;
- Turizam;
- Saobraćaj, skladištenje i veze.
- Poljoprivreda, šumarstvo i vodoprivreda

Poljoprivreda je sektor koji može višestruko doprinijeti ozelenjavanju ekonomije u Crnoj Gori. Odgovarajućim poljoprivrednim politikama i mjerama može se stimulisati razvoj ruralne ekonomije na način da se doprinese povećanju zaposlenosti i poboljšanju kvaliteta života (odnosno smanjenju siromaštva) u ruralnim područjima. Značajan potencijal za ozelenjavanje ekonomije takođe ima sektor šumarstva. Kreiranje zelenih radnih mjesta u sektoru šumarstva predstavlja veliku šansu za diverzifikaciju ruralne ekonomije i osnaživanje privrednih aktivnosti, posebno na sjeveru zemlje. Zelena radna mjesta u šumarstvu je prevashodno moguće kreirati kroz projekte pošumljavanja i održivog upravljanja šumskim resursima.

Prerađivačka industrija:

Za otvaranje zelenih radnih mjesta i postizanje većeg stepena uključenosti privatnog sektora u ozelenjavanje ekonomije u Crnoj Gori značajan je razvoj oblasti prerađivačke industrije koje može da generiše novu zaposlenost i doprinese razvoju lokalnih zajednica odnosno prevazilaženju razvojnih nejednakosti. Sektor prerađivačke industrije je prepoznat kao sektor sa najvećim potencijalom rasta i sektor koji može predstavljati pokretač novog industrijskog razvoja sa potencijalima za povećanje konkurentnosti na domaćem tržištu i jakim izvoznim potencijalima. Prema postojećim projekcijama, očekuje se da će doprinos prerađivačke industrije BDP-u biti na nivou od 11-15% do 2030. godine i to u granama koje sada imaju najmanje učešće u industrijskoj proizvodnji (trajna dobra).

Proizvodnja električne energije, gasa i vode:

Energetika je jedan od prioritetnih razvojnih sektora u Crnoj Gori. Da bi se ovaj sektor razvijao u skladu s načelima održivosti, efikasne upotrebe resursa, čiste proizvodnje i potrošnje i bio generator stvaranja zelenih poslova i

razvoja zelene ekonomije, potrebno je nastaviti pružanje podrške korišćenju obnovljivih izvora energije i mjerama energetske efikasnosti. Posebno, neophodno je planirati mjere za smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte. U vezi s tim potrebno je pažljivo planiranje daljeg razvoja ovog sektora. Dodatno, energetska efikasnost predstavlja jedan od ključnih prioriteta za postizanje ciljeva održivosti i transformaciju ekonomije u pravcu zelene ekonomije. Korisiti od poboljšanja energetske efikasnosti su mnogostruke i uključuju uštede, konkurentnost ekonomije, doprinos energetske sigurnosti smanjenju potreba za novim kapacitetima, nova radna mjesta i drugo. Ozelenjavanje sektora energetike, prije svega povećanjem energetske efikasnosti i većim korišćenjem održivih obnovljivih izvora energije, generisaće spektar koristi, kako u ekonomskom i socijalnom domenu (ostvarivanjem energetske ciljeva, kreiranjem novih, zelenih radnih mjesta i ozelenjavanjem postojećih), tako i u domenu zaštite životne sredine i ublažavanja klimatskih promjena, doprinoseći u isto vrijeme povećanju komfora i poboljšanju uslova rada i života.

Turizam:

Velika šansa za razvoj zelene ekonomije i zelenih poslova u Crnoj Gori prepoznaje se kroz dalje razvoj turizma zasnovanog na načelu usklađenosti interesa ekonomskog razvoja i potreba zaštite životne sredine i očuvanja prirodnih resursa, kao i prilagođavanja i ublažavanja negativnih posljedica klimatskih promjena. Prvi koraci u "ozelenjavanju" turizma trebaju se ogledati kroz razvoj nedostajućih podsticajnih programa i sistema edukacije. Takođe, potrebno je omogućiti vezu sektora turizma s proizvodnjom organskih poljoprivrednih proizvoda. U daljem razvoju zelenih poslova u oblasti turizma, naročito značaj imaće zaštićena područja prirode. Interakcija turističke ponude i usluga ekosistema u zaštićenim područjima prirode treba biti dvosmjerna – razvoj turizma treba da omogući održivu valorizaciju prirode i predjela, kulturnog nasljeđa i tradicije, dok upravljači zaštićenim područjima prirode treba da kroz donošenje i sprovođenje planova upravljanja i mobilizaciju finansijskih resursa iz različitih izvora unaprijede mogućnosti održive valorizacije usluga ekosistema.

Saobraćaj, skladištenje i veze:

U cilju razvoja zelenih poslova u oblasti saobraćaja potrebno je raditi na razvoju saobraćajnog sistema u pravcu resursne efikasnosti, osavremenjavanju voznog fonda i daljem razvoju saobraćajne infrastrukture. Potrebni su značajni podsticaji za brže uvođenje vozila sa niskim emisijama i novim tehnologijama/alternativnim gorivima (biogoriva, tečna ili gasovita, vodonik i gorive ćelije, električne baterije i hibridna vozila na električni pogon), bolja

kontrola kvaliteta goriva, promovisanje vidova saobraćaja koji su povoljni po životnu sredinu, i primjena instrumenata za svodenje na najmanju mjeru negativnih uticaja saobraćaja.

5. POTENCIJALI ZA OTVARANJE NOVIH RADNIH MJESTA

Prostor za otvaranje novih radnih mjesta i rast zaposlenosti treba tražiti i u mogućnostima uvođenja zelene ekonomije i procesu "ozelenjavanja" postojećih radnih mjesta, odnosno u prethodnom poglavlju definisanim prioritetnim sektorima koji svojom zelenom transformacijom direktno doprinose smanjenju ekološkog otiska. Najveći potencijali za kreiranje zelenih poslova nalaze se u obnovljivim izvorima energije (energija vjetra, solarni izvori, biomasa, geotermalni izvori i male hidro-elektreane), reciklaži, javnom i željezničkom saobraćaju, energetske efikasnoj gradnji, organskoj poljoprivredi i održivim malim farmama, održivom upravljanju šumama, i poslovima u turizmu. Takođe, pored navedenih oblasti, mogućnosti za ozelenjavanje prepoznate su i u sektorima upravljanja otpadom i razvoja infrastrukture za životnu sredinu, investicijama u prirodni kapital i održivo upravljanje resursima. Zaštićena područja prirode u Crnoj Gori, a posebno nacionalni parkovi, imaju ogroman razvojni potencijal, posebno u oblasti održivog turizma, poljoprivrede, eksploatacije i prerade drveta, korišćenja vode i drugih mineralnih resursa.

U UNEP/UNDP studiji (Assessing the impact of green economy investments in Montenegro: a sectoral study focused on energy (transport and buildings) and tourism) koja na osnovu simulacionog modela analizira uticaje zelenih investicija procjenjuje se da se zelenim ulaganjima do 2020. godine može otvoriti i do 17.500 novih radnih mjesta u Crnoj Gori, od čega bi oko 95% bilo u sektoru turizma i povezanim djelatnostima, a ostalo u djelatnostima vezanim za sprovođenje mjera energetske efikasnosti u građevinarstvu i saobraćaju. Više od 16.000 novih radnih mjesta povezanih sa sektorom turizma bi se otvorilo kroz indirektno efekte tj. kroz bolje korišćenje domaćih i lokalnih lanaca snabdijevanja (supstituciju uvoznih roba domaćim, prvenstveno kad je riječ o poljoprivrednim proizvodima).

6. CIRKULARNA EKONOMIJA

U cilju stimulisanja privrednog rasta i društvenog napretka, uz očuvanje zdrave i čiste životne sredine, Evropska unija je krajem 2015. godine uvela značajne novine u pravni okvir i opredjelila ogromna sredstva da bi modernizovala privredu, ojačala njenu stabilnost i kompetitivnost i otvorila nova

radna mjesta. Cirkularna ekonomija je antiteza dosadašnjem, takozvanom linearnom modelu privrede.

U Crnoj Gori cirkularna ekonomija predstavlja sredstvo za realizaciju ciljeva održivog razvoja, razvoja zelene ekonomije i zelenih poslova. Cirkularna ekonomija podrazumjeva dugoročno ulaganje u sirovinску i energetsку efikasnost, uz smanjenje štetnih emisija, zamjenu fosilnih goriva obnovljivim izvorima i proizvodnju i trgovinu održivim proizvodima, čime se zatvara krug „proizvod – otpad - proizvod“.

Crna Gora još uvijek nije napravila prelaz od deponija ka cirkularnoj ekonomiji. Naime, da bi se smanjila emisija gasova s efektom staklene bašte iz otpada potrebno je raditi na zamjeni korišćenja biotičkih materijala recikliranim otpadom, kao i korišćenja otpada umjesto fosilnih goriva za proizvodnju energije, što u Crnoj Gori trenutno nije slučaj. Crna Gora nema razvijen sistem ekoloških indikatora od značaja za koncept cirkularne ekonomije, odnosno treba ga dalje razvijati.

II – KVANTITATIVNA ANALIZA

Unija poslodavaca Crne Gore (UPCG) realizovala je istraživanje o zelenim poslovima i zelenoj ekonomiji na teritorijama opština Berane, Bijelo Polje i Mojkovac uz podršku E3 Consulting iz Podgorice.

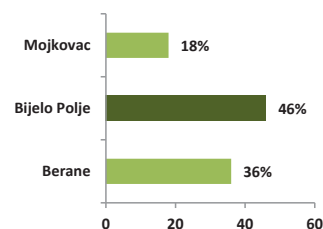
Istraživanje je realizovano u periodu 27. mart 2017. – 10. april 2017. među 50 poslodavaca iz sledećih sektora sa teritorije navedenih lokalnih samouprava:

- Poljoprivreda, šumarstvo i vodoprivreda
- Preradivačka industrija
- Proizvodnja električne energije, gasa i vode
- Turizam
- Saobraćaj, skladištenje i veze

Za potrebe istraživanja definisan je stratifikovani uzorak u skladu sa relevantnim podacima Zavoda za statistiku Crne Gore o broju i strukturi poslovnih subjekata na teritorijama opština Berane, Bijelo Polje i Mojkovac i na bazi privrednih subjekata registrovanih u Centralnom Privrednom Registru Crne Gore.

Stratifikacija uzorka je uključivala alokaciju uzorka prema opštinama i prema djelatnostima anketiranih preduzeća na sledeći način:

Grafik 1: Alokacija uzorka po opštinama

Grafik 2: Alokacija uzorka po djelatnostima

Istraživanje je sprovedeno na osnovu predhodno definisanog upitnika. Upitnik je kreiran uz pomoć Međunarodne organizacije rada (MOR). Upitnik je sadržao 41 pitanje podijeljeno u 5 sledećih sekcija:

- Osnovne informacije o preduzeću;
- Preduzeće iz aspekta upravljanja;
- Zeleni proizvodi i usluge;
- Proces zelene proizvodnje;
- Politike zapošljavanja.

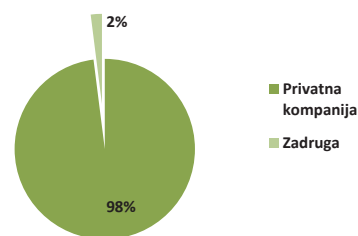
Sekcije su izabrane na osnovu dosadašnje prakse Međunarodne organizacije rada, kao i iskustava privrednika iz ovih područja. Upravo prije kreiranja upitnika i uzorka održani su sastanci sa predstavnicima lokalnih samouprava sa kojima su diskutovane pomenute teme. Kroz te intervju, kao i kroz analizu postojećih podataka segmentirali su se delovi upitnika kao baza za razvoj ove analize. Upravo to i jeste velika prednost upitnika što oslikava stvarno stanje i obuhvata sve ono što je neophodno privrednicima kako bi unaprijedili svoje poslovanje i kako bi unaprijedili stanje u oblasti zastupljenosti zelenih poslova u njihovom poslovanju.

Podaci su prikupljeni metodom direktnog intervju, u skladu sa definisanom metodologijom projekta i u okviru definisanog vremenskog okvira istraživanja. Podaci su obrađeni i analizirani u SPSS programu za statističku analizu, kroz prikaz osnovnih frekvencija, deskriptivne statistike, ukrštanja podataka i grafikona.

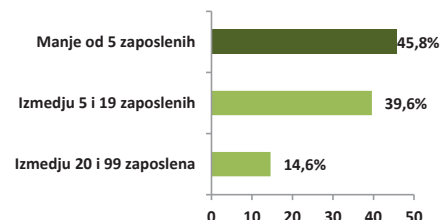
INFORMACIJE O PREDUZEĆIMA

Istraživanje je obuhvatilo gotovo isključivo privatna preduzeća (98%). Gotovo polovina anketiranih preduzeća (45,8%) broji manje od 5 zaposlenih, 39,6% ima između 5 i 19 zaposlenih, dok najmanji broj preduzeća ima preko 20 zaposlenih (14,6%).

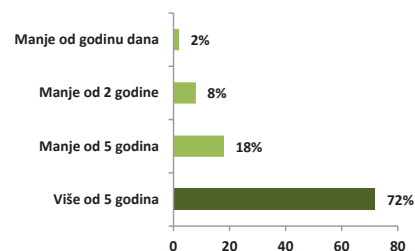
Grafik 3: Vrsta preduzeća

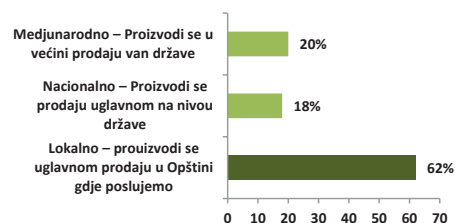
Grafik 4: Broj zaposlenih u preduzećima

Najveći broj anketiranih preduzeća posluje više od 5 godina (72%), dok je najmanji broj preduzeća osnovan u toku prethodne godine (2%). Više od polovine anketiranih preduzeća svoje proizvode/usluge prodaje na lokalnom tržištu (62%), dok približno jednak procenat preduzeća svoje proizvode/usluge prodaje na nacionalnom (18%) i međunarodnom (20%) tržištu.

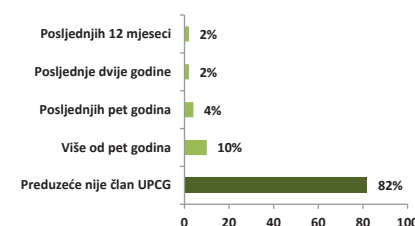
Grafik 5: Period poslovanja preduzeća

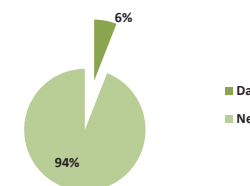
Grafik 6: Osnovno prodajno tržište

Kada je u pitanju članstvo u Uniji Poslodavaca Crne Gore, velika većina preduzeća nijesu članovi UPG, i to njih 82%. Takođe, 94% anketiranih preduzeća nijesu članovi drugih biznis asocijacija. Kada je u pitanju članstvo u drugim asocijacijama, anketirana preduzeća su navela da su članovi samo dvije biznis asocijacije, i to Udruženje poljoprivrednih proizvođača i Farmaceutske Komore.

Grafik 7: Članstvo u Uniji Poslodavaca Crne Gore

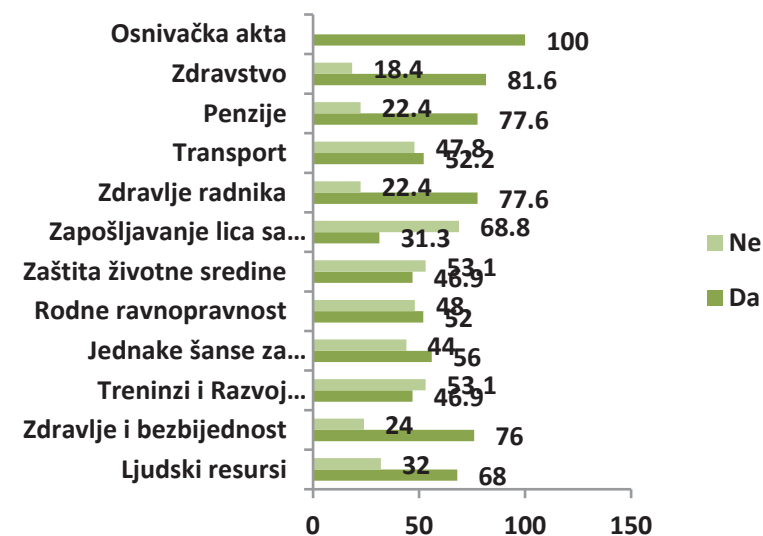
Grafik 8: Članstvo u drugim biznis asocijacijama

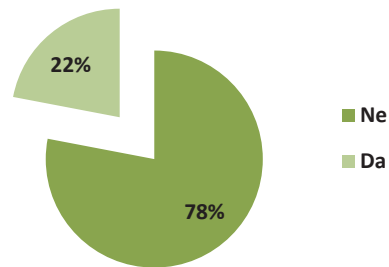
PREDUZEĆE IZ ASPEKTA UPRAVLJANJA

Kada su u pitanju postojeće politike u anketiranim preduzećima, očekivano najveći procenat preduzeća ima definisane politike u oblastima zdravstva (81,6%), penzija i zdravlja radnika (77,6%). Manje od polovine anketiranih preduzeća ima definisane politike u oblasti životne sredine (46,9%). Uprkos visokom procentu preduzeća koja imaju definisane politike u oblasti zdravlja i bezbjednosti (76%), mali procenat preduzeća, njih 22% u okviru svojih ljudskih resursa ima osobu zaduženu isključivo za bezbjednost na radu.

Grafik 9: Definisane politike preduzeća po oblastima

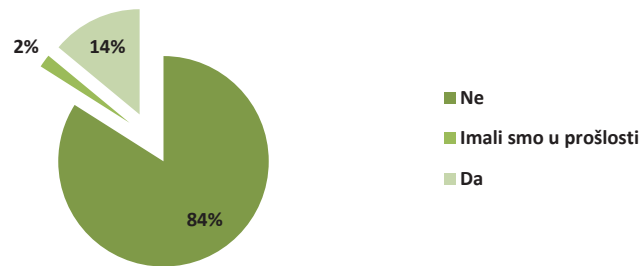

Grafik 10: Osoba zadužena za bezbjednost na radu

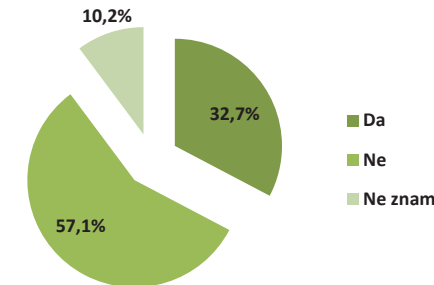
Pored činjenice da većina anketiranih preduzeća nema definisane politike u oblasti zaštite životne sredine, većina preduzeća (84%) nema osobu zaduženu isključivo za zaštitu životne sredine i uštedu energije.

Grafik 11: Osoba zadužena za zaštitu životne sredine i uštedu energije

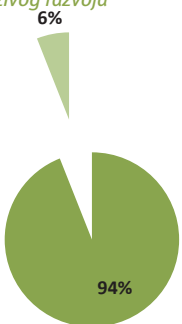

Analizirajući situaciju na nivou lokalnih samouprava, najveći procenat preduzeća iz Opštine Bijelo Polje nema u sklopu preduzeća osobu zaduženu isključivo za zaštitu životne sredine i bezbjednost na radu 87,0% dok je u Opštini Mojkovac 33,3% preduzeća istaklo da imaju osobu zaduženu za zaštitu i bezbjednost na radu. U Opštini Berane, 72,2% nema angažovanu ovu osobu. Sa druge strane, 95,7% preduzeća iz Bijelog Polja nema osobu zaduženu isključivo za zaštitu životne sredine i iskorišćenje energije sa čim se saglasilo i 77,8% preduzeća iz Berana. Više od polovine anketiranih preduzeća (57,1%) smatra da u njihovim oblastima poslovanja ne postoji nacionalni standard. Takođe, velika većina preduzeća (94%) nema implementiran nacionalni ili međunarodni standard u oblasti održivog razvoja. Od preduzeća koja imaju implementiran standard (6%), najzastupljeniji standardi su ISO 9001, ISO 14000, ISO 18001, ISO 27000, EXCELLENT - Privredna Komora Crne Gore, HCCP, Sertifikat za organsku ishranu, HACAP bezbjedonosni sistem.

Grafik 12: Nacionalni standard u poslovanju

Grafik 13: Nacionalni ili međunarodni standard u oblasti održivog razvoja

Po mišljenju većine preduzeća regulatorni okvir u Crnoj Gori kreiran na način da stimuliše investicije u ekološki prihvatljivu opremu (66%), kao i najbolje primjere poslovanja u njihovoj branši poslovanja (62%). Pored navedenog, većina preduzeća smatra da postoje određene finansijske inicijative za pristup ekološki prihvatljivoj opremi (66%). Sa druge strane, više od polovine preduzeća (54%) smatra da ne postoje finansijske inicijative za izgradnju kapaciteta i treninga.

Tabela 1 : Da li je regulatorni okvir kreiran tako da stimuliše investicije

	Ekološki prihvatljivu opremu	Najbolji primjeri poslovanja u Vašoj branši
Da	66	62
Ne	34	38

Zanimljivo je da čak 88,9% preduzeća iz Mojkovca misli da je regulatorni okvir stimuliše investicije u ekološki prihvatljivu opremu dok njihovo mišljenje dijeli 56,5% preduzeća iz Bijelog Polja. Interesantni su podaci koji nam ukayuju da postoji velika razlika između Opštine Bijelo Polje i ostale dvije opštine p pitanju stavova privrednika o tome da regulatorni okvir stimuliše najbolje primjere poslovanja u njihovoj branši. Dok su Opštine Mojkovac i Berane dominantnog stave da je regulatorni okvir stimulativan (77,8% i 88,9% privrednika), poslodavci iz Opštine Bijelo Polje pretežno smatraju da nije stimulativan po tom pitanju (njih 65,2%)

Tabela 2: Da li postoje određene finansijske inicijative za Vaš sektor u cilju

	Pristupa ekološki prihvatljivoj opremi	Pristupa informacijama	Izgradnje kapaciteta i treninga
Da	60	54	46
Ne	40	46	54

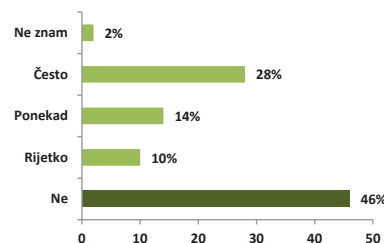
I u stavovima o finansijskim inicijativama za pristup ekološki prihvatljivoj opremi postoje dijametralno različita mišljenja privrednika u posmatranim Opštinama. Tako su privrednici u Mojkovcu stava da nema finansijskin inicijativa za pristup ekološki prihvatljivoj opremi (66,7%) dok su privrednici iz Berana i Bijelog polja iskazali suprotan stav. Njih 61,1% u Beranam i 69,6% u Bijelom Polju su stava da postoje finansijske inicijative za pomenutu opremu.

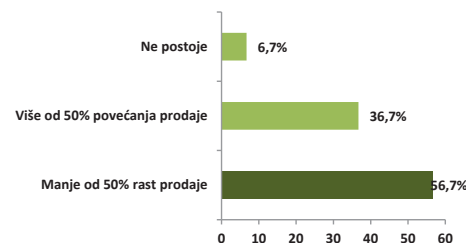
ZELENI PROIZVODI I USLUGE

Kada je u pitanju pružanje zelenih proizvoda i usluga 52% anketiranih preduzeća pruža ove vrste usluga, od čega 28% anketiranih preduzeća pruža ove vrste usluga često, 14% ponekad, i 10% rijetko. Procenat preduzeća koji ne pruža zelene proizvode i usluge iznosi 46%. Od preduzeća koja pružaju ove vrste usluga više od polovine, njih 56,7%, smatra da su mogućnosti za rast prodaje ovih proizvoda manje od 50%, dok njih 62,1% smatra da su tržišne mogućnosti za plasiranje njihovih zelenih proizvoda odnosno usluga male. Dodatno, većina anketiranih preduzeća nije upoznata sa zahtjevima sertifikacije za zelene proizvode/usluge.

Grafik 14: Da li proizvodite/pružate zelene proizvode/usluge

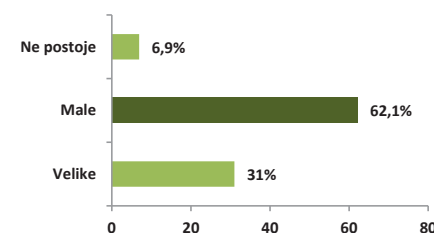

Grafik 15: Mogućnosti za rast zelenih proizvoda/usluga

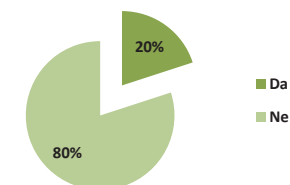

Posmatrajući na nivou lokalnih samouprava, najveći procenat preduzeća iz Mojkovca ne proizvodi/pruža zelene poslove/usluge (88,9%) kao i u Opštini Berane gdje isti stav iskazuje 61,1% ispitanika. Sa druge strane u Opštini Bijelo Polje, 43,5% preduzeća često proizvodi/pruža ove usluge/proizvode. Ovo nam ukazuje da postoji velika razlika u samoj strukturi privrednika i njihovoj orijentisanosti prema ovim poslovima. Posmatrajući po djelatnostima, preduzeća iz sektora poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede dominantnu pružaju ove usluge/proizvode (često 54,5%), dok je u slučaju prerađivačke industrije stanje podijeljeno (35,7% ne pruža ove usluge/proizvode dok 28,6% često pruža ove usluge/proizvode). Zanimljivo je da su preduzeća iz djelatnosti hoteli i restorani dominantno odgovorili da ne proizvode/pružaju ove usluge/proizvode (njih 60%) dok je svega 20% istaklo da često proizvodi/pruža.

Grafik 16: Mogućnosti za plasiranje zelenih proizvoda/usluga

Grafik 17: Upoznatost sa zahtjevima sertifikacije

PROCES ZELENE PROIZVODNJE

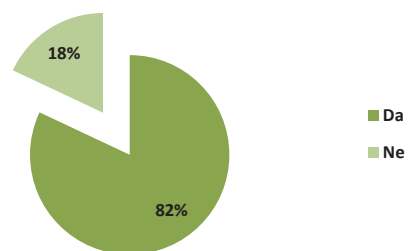
Kada je u pitanju proces zelene proizvodnje, u 86% anketiranih preduzeća postoji potreba za smanjenjem utroška energije tj za energetsom efikasnošću. Takođe, više od polovine preduzeća (58%) ima potrebu za smanjenjem utroška vode, kao i potrebu za unaprijeđenjem efikasnosti korišćenja sirovine (54%). Shodno navedenom, 82% anketiranih preduzeća razmatra uvođenje neke od pomenutih mjera u narednom periodu. Od 18% preduzeća koja ne planiraju implementiranje neke od navedenih mjera, najveći procenat preduzeća (25%) ne razmatra uvođenje ovih mjera zbog nedostatka finansijskih sredstava i informacija.

Tabela 3: Potreba preduzeća mjerama uštede

	Smanjenjem utroška energije/energe tska efikasnost	Smanjene njem utroška vode	Unapredjenjem efikasnosti korišćenja sirovog materijala / ostalih inputa	Kontrolom zagađenosti i/ili uvođenju čistije tehnologije proizvodnje
Da	86	58	54	42
Ne	14	42	46	58

Najveći procenat preduzeća iz Bijelog Polja 95,7% smatra da preduzeća imaju potrebu ka mjerama uštede smanjenjem utroška energije/energetska efikasnost dok je 77,8% preduzeća iz Mojkova i Berana istog stava. Značajnije niži je procenat ispitanika koji smatraju da postoji potreba za mjerama uštede smanjenjem utroška vode (55,6% u Beranama i 44,4% u Mojkovcu).

Grafik 18: Razmatranje uvođenja definisanih mjera

Sva preduzeća iz oblasti proizvodnje električne energije, gasa i vode, saobraćaja, skladištenja i veze razmatraju uvođenjem mjera za gore pomenute potrebe dok 80% preduzeća iz djelatnosti hoteli i restorani razmatraju ove mjere. Najmanji procenat preduzeća, njih 63,6% je iz oblasti poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede koji su rekli da razmišljaju o uvođenju pomenutih mjera.

Tabela 4: Razlozi neuvođenja definisanih mjera u preduzeće (%)

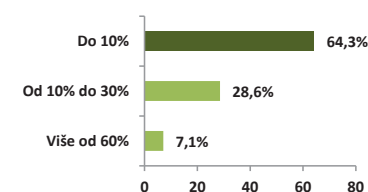
	1	5	2
Nedostatak Vladinih politika	1	5	2
Nedostatak finansijskih sredstava	5	25	10
Nedostatak informacija	5	25	10
Nedostatak tehničke podrške	4	20	8
Nedostatak edukacije i treninga	3	15	6
Smanjenje troškova nije atraktivno	1	5	2
Ostalo	1	5	2
Total	20	100	40

Napomena: Mogućnost davanja više odgovora

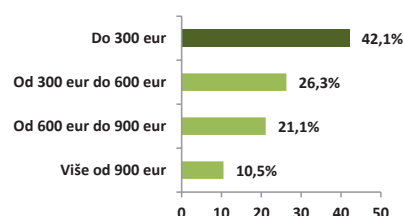
Kada je u pitanju potrošnja električne energije (i ostalog), anketirana preduzeća su pružila dvije vrste odgovora. Dio preduzeća je dao informacije o procentu troškova električne energije u ukupnom godišnjem obrtu u toku 2016. godine, dok je dio preduzeća dao informacije o prosječnom mjesečnom računu za električnu energiju u toku 2016. godine. Od preduzeća koja

su pružila informacije o procentu troškova električne energije u ukupnom godišnjem prometu u toku 2016. godine, najveći procenat (64,3%) ima troškove električne energije u iznosu do 10% ukupnog prometa. Sa druge strane, u 42,1% anketiranih preduzeća prosječni mjesečni račun za električnu energiju je iznosio do 300 eura.

Grafik 19: Procenat troškova električne energije ukupnom godišnjem obrtu u 2016.

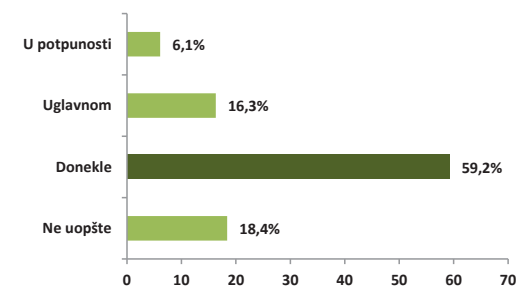

Grafik 20: Prosječni mjesečni račun za električnu energiju u 2016

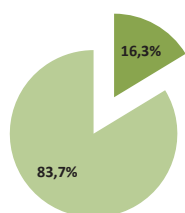
U cilju smanjenja troškova električne energije 59,2% planira da donekle uvede određene mjere, dok 18,4% ne planira da uvede bilo koju od mjera. Od preduzeća koja planiraju uvođenje neke od mjera, 84% anketiranih preduzeća je navelo koje mjere. U okviru navedenih mjera izdvajaju se korišćenje štedne ili led rasvjete, uvođenje sistema grijanja na pelet, itd.

Grafik 21: Uvođenje mjera u cilju smanjenja troškova utrošene struje

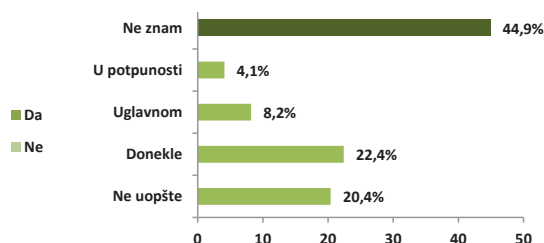
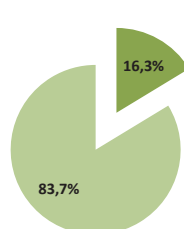
U oblasti komunikacije zaposlenih u organizaciji koji se odnosi na zelene poslove, 83,7% anketiranih preduzeća je dalo odgovor da nema ostvaren mehanizam komunikacije. Dodatno, 44,9% anketiranih preduzeća ne zna da li u njihovom okruženju postoje kompanije/osobe/institucije kojima se mogu obratiti kako bi dobili relevantne informacije i znanje o uvođenju zelene tehnologije.

Grafik 22: Mehanizam komunikacije zaposlenih za zelene poslove

Kao najveće koristi koje očekuju prilikom implementacije inicijativa zelenih poslova, anketirana preduzeća vide uštedu sredstava (30%), unaprijeđenje imidža kompanije (25%) i veće zadovoljstvo zaposlenih (23%). Dodatno, kao najveću snagu prilikom implementiranja inicijativa koje se odnose na zeleno zapošljavanje vide posjedovanje finansijskih sredstava i volju za implementacijom navedenih inicijativa.

Tabela 5: Koji su najveće koristi koje očekujete prilikom implementacije inicijativa zelenih poslova (%)

Napomena: Mogućnost davanja više odgovora

Značajan procenat anketiranih preduzeća je saglasan po pitanju svih navedenih izjava. Zanimljiv procenat anketiranih preduzeća (4,1%) se ne slaže da kreiranja zelenih poslova u preduzeću pomaže prilikom održavanja profita, 2,1% anketiranih preduzeća se ne slaže da je proizvodnja proizvoda i usluga koji su "environment friendly" u strategiji njihovog preduzeća, dok se 2% anketiranih preduzeća ne slaže i u potpunosti ne slaže da će zeleni poslovi rasti u narednih 5 godina.

Grafik 23: Kompanije/osobe/institucije za dobijanje informacija o zelenoj tehnologiji

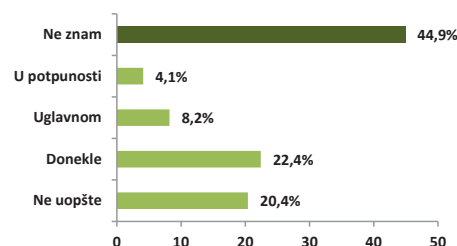
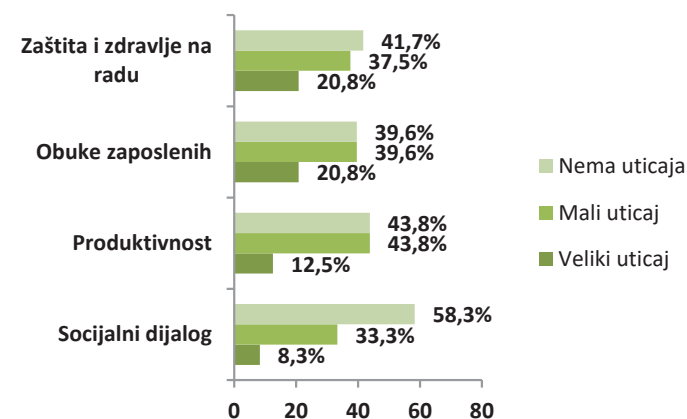

Tabela 6: Slaganje odnosno neslaganje preduzeća sa navedenim izjavama

	U potpunosti se slažem	Slažem se	Neutralan sam	Ne slažem se	U potpunosti se ne slažem
Preduzeće kreira zelene poslove jer podržava održivu sredinu	20,4	42,9	36,7		
Kreiranje zelenih poslova u preduzeću pomaže prilikom održavanja profita	16,3	40,8	38,8	4,1	
Okrenutost prema održivom okruženju pruža našem preduzeću mogućnost rasta	18,8	43,8	37,5		
Proizvodnja proizvoda i usluga koji su "24environment friendly" je u strategiji našeg preduzeća	12,5	37,5	47,9	2,1	
Vjerujem da će zeleni poslovi rasti u narednih 5 godina	20,4	55,1	20,4	2	2
Politike koje se odnose na zelene poslove su dobro definisane	14,3	26,5	51	8,2	

Anketirana preduzeća su u najvećem procentu smatrala da promjene prilikom implementacije zelenih tehnologija nisu imale uticaja na teme kao što su socijalni dijalog (58,3%), produktivnost (43,8%), zdravlje i zaštita na radu (41,7%) i obuke zaposlenih (39,6%).

Grafik 24: Uticaj promjena prilikom implementacija zelenih poslova

Od ukupnog broja anketiranih preduzeća njih 68,1% smatra da ne postoji nedostatak kvalifikovanih radnika u dijelu zelenih poslova u njihovom sektoru. Sa druge strane, 56% preduzeća koja su dala odgovor na navedeno pitanje smatra da postoji veliki nedostatak automehaničara za vozila na električni ili solarni pogon, 55,6% da postoji veliki nedostatak instalatera solarnih panela, a 54,2% da postoji veliki nedostatak energetske auditora. Dodatno, anketirana preduzeća su navela da postoji nedostatak profila kao što su komposter.

Grafik 25: Nedostatak kvalifikovanih radnika u zelenim poslovima

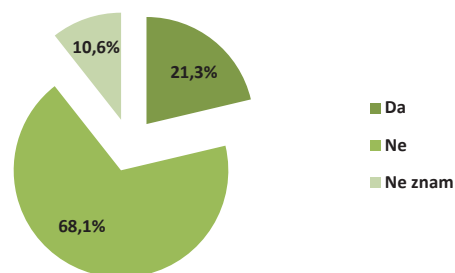

Tabela 7: Nedostatak profila kvalitetne radne snage u dijelu zelenih poslova

	Ne postoji nedostatak	Mali nedostatak	Umjereno nedostaju	Veliki nedostatak
Energetski auditori	25	8,3	12,5	54,2
Instalateri solarnih panela	22,2	11,1	11,1	55,6
Automehaničari (automobili na energiju, solar...)	32		12	56
Komposter	50			50
Čoban				100
Sirar				100

Po pitanju definisanja treninga u oblasti zelenih poslova koje je teško dobiti ili ne postoje, 58% anketiranih preduzeća je navelo koje treninge treba preduzeću u oblasti zelenih poslova, dok 42% nije odgovorilo na ovo pitanje. U dijelu opisanih treninga, preduzeća su najčešće navodila treninge u oblastima proizvodnje hrane po eko standardima, upotrebi i obukama vezano za upotrebu savremenih mašina u oblasti proizvodnje, obuku za instalatere solarnih panela, izradu zelenih proizvoda od metala i eloksira, itd. Sva anketirana preduzeća bi voljela da u značajnijoj mjeri dobijaju informacije o potencijalnim izvorima podrške za implementaciju zelenih poslova. Veliki procenat preduzeća bi takođe volio da dobija informacije o primjerima

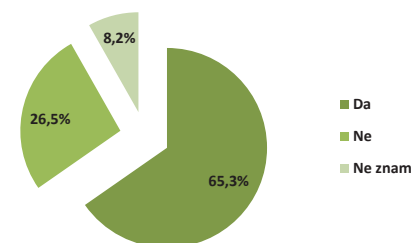
dobre prakse zelenih poslova i povezanosti između produktivnosti i energetske efikasnosti (93,9%), ali i povezanosti između produktivnosti i zaštite na radu (83,7%).

Tabela 8: Informacije koje bi kompanije voljele da dobijaju u značajnijoj mjeri

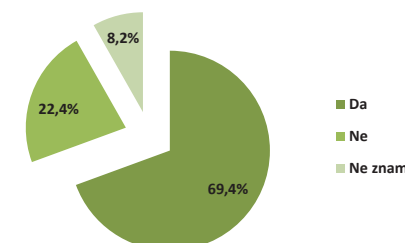
	Da	Ne
Primjere dobre prakse zelenih poslova	93,9	6,1
Povezanost između produktivnosti i energetske efikasnosti	93,9	6,1
Povezanost između produktivnosti i zaštite na radu	83,7	16,3
Informacije o potencijalnim izvorima podrške	100	

Iako većina preduzeća nije članica UPG, 65,3% preduzeća je iskazala interesovanje da ih UPG kontaktira povodom targetiranja potreba za edukacijom i usklađivanja njihovog preduzeća sa zelenim poslovima. Takođe, 69,4% anketiranih preduzeća bi učestvovali u programima obuke koje se odnose na to kako otpočeti posao u skladu sa standardima zelenih poslova.

Grafik 26: Interesovanje da UPG kontaktira preduzeće potreba za treningom i usklađivanja sa zelenim poslovima

Grafik 27: Interesovanje za učešće na programima obuke u skladu sa standardima zelenih poslova

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Na osnovu podataka dobijenih iz istraživanja, zaključuje se da više od polovine anketiranih preduzeća pružaju različite vrste zelenih proizvoda i usluga u okviru svojih tržišta. Ipak, ona smatraju da su potencijali za rast tih proizvoda i usluga u narednom periodu mali, što je uslovljeno nizom barijera sa kojima se preduzeća susreću u procesu razvoja navedenih zelenih poslova i razvoja zelene ekonomije.

Po mišljenju većine anketiranih preduzeća, regulatorni okvir u Crnoj Gori kreiran na način da stimuliše investicije u ekološki prihvatljivu opremu, kao i u najbolje primjere poslovanja. Dodatno, podaci iz istraživanja potvrđuju da postoje određene finansijske inicijative za pristup ekološki prihvatljivoj opremi, uz preporuku za dalji razvoj finansijskih inicijativa u ovoj oblasti.

Sa druge strane, podaci iz istraživanja pokazuju da ne postoje dovoljne finansijske inicijative za izgradnju kapaciteta i treninga u oblasti zelenih poslova i zelene ekonomije. Dodatno, većina anketiranih preduzeća je iskazala interesovanje da ih UPCG kontaktira povodom targetiranja potreba za edukacijom i usklađivanja njihovog preduzeća sa zelenim poslovima. Takođe, većina anketiranih preduzeća je pokazala interesovanje za učešćem u programima obuke koje se odnose na to kako otpočeti posao u skladu sa standardima zelenih poslova. Stoga, posebna preporuka dobijena iz istraživanja se odnosi na dalji razvoj edukacija, obuka, kreiranje različitih programa obuka i izgradnju kapaciteta u skladu sa principima razvoja zelene ekonomije i zelenih poslova.

Dodatna preporuka iz istraživanja se odnosi na razvoj i uvođenje nacionalnih ili međunarodnih standarda u oblasti održivog razvoja, imajući u vidu da velika većina anketiranih preduzeća nema uveden standard ovog tipa. Takođe, većina preduzeća nema informaciju da ove vrste standarda postoje u njihovim oblastima poslovanja.

Kada je u pitanju sam process zelene proizvodnje, preduzeća su prepoznala potrebu za daljim uštedama u oblastima električne energije, vodosnabdijevanja, grijanja, unaprijeđenju efikasnosti korišćenja sirovine. Naime, preduzeća su već uvela dio navedenih mjera, uz preporuku da se navedeni proces nastavi i u narednom periodu, prije svega kroz povećano korišćenje obnovljivih izvora energije, inovativnih tehnologija, itd. Kao ključn barijeru za dalje uvođenje navedenih mjera preduzeća su prepoznala prije svega nedostatak finansijskih sredstava i informacija.

Na osnovu podataka dobijenih iz istraživanja, zaključuje se da anketirana preduzeća nijesu u dovoljnoj mjeri upoznata sa benefitima uvođenja zelenih poslova, kao i benefitima pružanja zelenih proizvoda i usluga, uz

preporuku za pružanje dodatnih informacija preduzećima u ovoj oblasti. Prepoznat je i nedostatak kvalifikovanih radnika u dijelu zelenih poslova u sektorima poslovanja preduzeća, uz prepoznate potrebne treninge u određenim oblastima u cilju nadoknađivanja nedostajućih radnih profila. Na samom kraju, sva anketirana preduzeća su pokazala interesovanje da u značajnijoj mjeri dobijaju informacije o potencijalnim izvorima podrške za implementaciju zelenih poslova, primjerima dobre prakse zelenih poslova i povezanosti između produktivnosti i energetske efikasnosti, uz preporuku da se definiše način i model komunikacije i informisanja preduzeća u ovoj oblasti u narednom periodu.

